

9 Ekim 2019

Kentsel hareketler, gecekondu hareketi

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, 2. Baskı, um:ag, 1995, 25-28.

ASLAN Şikrî, "1970'lerde politik nitelikli kentsel hareketler: Mustafa Kemal-Gültepe ve Gülsuyu mahalleleri deneyimleri", in 32. *Dünya şehircilik günü kolokyumunu Kentsel Yeniden yapılanma: kazananlar, kaybedenler*, II. Cilt, Mart 2010, s.793-800.

II. KENTSEL HAREKETLER

Kentsel hareketler ve kentsel gerilim, sosyal bilim ve özelelikle kentbilim çevrelerinde uzun bir süredir üzerinde durulan konulardan biridir. Gecekondu hareketi, kiracı hareketleri, konut işgalleri, getto hareketleri, komşuluk hareketleri, yerel siyasal komitelerin hareketleri gibi heterojen, çoğu zaman siyasal açıdan örgütsüz olarak oluşan toplumsal kitle hareketleri üzerinde teorik ve ampirik çalışmalar yapılmaktadır. Kentsel alanlarda ilgili yapılmış olan çok sayıda alan araştırması, farklı toplumlarda ve farklı kentsel ortamlarda sonuçları ve etkileri bakımından birbirinden çok farklı nitelikte kentsel hareketin gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Ancak, bunların yanı sıra bütün bu hareketlerin ortak noktalarını ve anlamlarını kavramsal düzlemde açıklamaya çalışan önemli tartışmalar da vardır. Bu bölümde bu tartışmalar hakkında biraz bilgi vermeye çalışacağız.

Kentsel hareketlerin, toplumlardaki grupların üretim ilişkilerindeki eşitsiz konumlarından kaynaklanan "sınıfsal" hareketlerden niteliksel olarak farklı hareketler olduğu belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle, bu hareketlerin toplumsal yapı ve katmanlaşmayla ilişkileri ve bunlara etkileri konuları, temel tartışma konularından biridir. Kentsel alanlarda gerçekleşen, üretim ve çalışma alanlarının dışında kalan konularda ve daha çok günlük yaşamın sürdürülmesiyle ilgili konularda yoğunlaşan bu tür toplumsal hareketlerin "toplumsal tüketim" ve "toplumsal yeniden üretim" kavramları çerçevesinde ele alınması, bu bağlamda en önemli kavramlaştırmalardan biri olmaktadır. (Castells; 1977 ve Saunders, 1981). Bu kavramlar özellikle üretim alanında varolan çatışmaların yanı sıra ortaya çıkan bu çatışmaların toplumsal grup ve sınıfların yeniden üretim alanındaki yansımalarını ifade etmesi bakımından önemli bir çerçeve çizme olanağı vermiştir.

Toplumsal eşitsizliğin bir başka ekseninde yansımaları olan kentsel eşitsizliklerden doğan bu tür gerilimler hemen bütün toplumlarda yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Ancak bu yaygınlaşmanın nedenleri toplumdaki topluma değişmektedir. Bir önceki bölümde de aktarıldığı gibi, çalışma, iş yaşamı ve

sosyal güvenlik gibi konularda ekonomik eşitsizliğin bir dere-
ceye kadar giderilebildiği toplumlarda bu tür gerilimlerin ne-
denleri daha çok refah devleti uygulamalarındaki daralmalar-
dan ya da bu uygulamaların toplumsal yaşamın diğer alanların-
daki bazı talepleri karşılayamamasından doğabilmektedir. Bu
tür taleplerin karşılanamamasından doğan gerilimlerin, bu top-
lumlarda, zaman zaman üretim ve iş alanındaki çatışmanın ye-
rini aldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, yine aynı top-
lumlarda, kurumsal olarak bu tür haklardan yararlanan “yurt-
taş”larda, “diğerleri” ya da kurumsal korumanın semsiyesinin
içinde kalan gruplarda, dışında kalan grupların yaşam koşul-
larındaki farklılıkların yarattığı gerilimin de bu tür hareketleri
canlandırdığı görülmektedir. (Waters:1994). Bu toplumlardaki
“yurttaş” haklarının genişletilmesi talepleri, örneğin, bölgesel
dengesizlik, çevre hakkı gibi taleplerle “yurttaş” haklarından
yararlanamayanların, (örneğin göçmenler, evsizler, azınlıklar,
işsizler, gibi grupların) hareketleri bu bağlamda değerlendiril-
mektedir.

Bütün bu tartışmalar, “mekan”ın toplumsal formasyona
etkileri konusunu da gündeme getirmektedir. Kenttsel mekan-
la ilgili araştırmalar, kentlerde toplumsal katmanlaşmaya göre
değişen bir mekansal katmanlaşmanın olduğunu göstermekte-
dir. Mekansal katmanlaşmayla toplumsal katmanlaşma ara-
sında çoğu zaman bir ilişkinin kurulabilmesi de mümkün ola-
bilmektedir. Üst sınıf alanları, orta sınıf alanları ya da işçi sınıfı
mahalleleri gibi mahallelerde farklı toplumsal katmanların, gün-
lük yaşamlarını sürdürdükleri yaşama alanlarının niteliklerinin
de farklı olduğu kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Yaşama
alanlarındaki farklılıkların orada yaşayan bireylerin ve toplum-
sal grupların hem günlük yaşam kalitesine ve hem de yaşam
şanslarına etkisi vardır. Kenttsel alanlarda yaşayanlar bakımın-
dan gerek iş alanları ve gerekse konut alanlarının niteliği ve bu
alanlara ulaşabilmekteki eşitsizlikler birçok konuda çatışma ve
çelişkinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle kenttsel
yaşam ve kentleşme, oldukça karmaşık ve kapsamlı bir süreç
olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, kenttsel toprakların üretime biçiminin ve 26
kent topraklarının bir meta olarak toplumsal ilişkilere etkisi de

gündeme gelmektedir. Mingione, sanayileşme, sermaye birikimi ve mekansal oluşum ilişkilerinin nitelikleri üzerinde yaptığı bir analizde bu ilişkileri şöyle özetlemektedir:

1. Sermaye birikiminin mekansal sonucu, toplumsal ilişkilerin mekanda eşitsiz ve çelişkili dağılımıdır. Bu da bölgesel denge-sizlikler, kentsel yoğunlaşma, kentsel eşitsizlikler biçiminde gözlemlenmektedir.

2. Kentleşme sırasında, kentsel toprakların üretim süreci, "yaşayan" prekapitalist ilişkiler olarak, gerek kentsel rant, gerek spekülasyon aracılığıyla, sermaye birikimiyle ve eşitsizliklerle ilgili gelişmelerde özel bir rol oynamaktadır.

3. Diğer taraftan, kentsel arsalar kit bir tüketim malı (konut, sanayi, hizmet üretimi gibi birçok değişik amaçla kullanılacak) olarak da bu gelişmelerde etkili bir rol oynamaktadır. (Mingione:1981. s:21-22)

Mingione'ye göre, kentsel toplumsal hareketler, bütün bu ilişkilerin sonucunda doğan çelişiklerden doğmaktadır. Bu da, bu hareketlerin, heterojen, siyasal olarak örgütü olmayan ve işçi sınıfının örgütü hareketleriyle çok dolaylı ilişkisi olan hareketler olması sonucunu doğumaktadır. Bu hareketlerin sermaye birikimi açısından yorumlanması için oluşum şartlarının değerlendirilmesi gereklidir. Gecekondu hareketi, kiracıların hareketleri, yerel politik komitelerin hareketlerinin hepsinin farklı anlamları ve yorumları olabilir. Bunlar ancak kapitalist gelişmenin farklı aşamalarındaki sermaye birikimi ve çelişiklerin yorumlanmasıyla açıklanabilir (Mingione 1981; s:35).

Mingione, kentleşme ile sanayileşmenin birlikte gelişmediği ve kentleşmenin işsizlik ya da enformel sektörde birlikte geliştiği toplumlarda gerilimin "üretim" alanından "yeniden üretim" alanlarına kaydığını belirtmektedir. Mingione, düzensiz işlerin, ikili işlerin, aile ekonomilerinin hakim olduğu bölgelerde çalışan grupların çok farklı biçimlerde bölündüğüne ve toplumsal çelişiklerin çok daha farklı alanlara kaydığına işaret etmektedir. Bu toplumlarda, bir taraftan iş piyasasında bölünmeler yaşanmakta, diğer taraftan birbirinden kopuk ve ilişkisiz gibi görünen birçok yeni alanda çatışma ve çelişikler doğmaktadır. Bu toplumlarda, dağınık, çeşitli ve yaygın çelişki alanlarının doğması sonucunda, iş piyasası taleplerine dönük örgütü

İşgücü hareketinin yeni refah kurumlarına ulaşma amacına dönük hareketler almaktadır. Mingione, bu durumlarda toplumsal gelişmelerin yerel, kıstlı konulara indirgenmiş, dağınık, yaygın ve bölünmüş olabileceğini ifade etmektedir. (Mingione:1981:si: 57).

Kentsel hareketler ve kentsel gerilim konusunda yapılmış olan çalışmalar, devlet-toplum ilişkileri, sermaye birikimi gibi makro ölçekli analizlerden, "yerel" düzlemlerdeki çatışmalar daha somut olgular düzleminde inceleyen araştırma ve analizlere kadar çok çeşitli düzlemlerde yapılmaktadır. Biz burada, gerek bu hareketlerin daha çok "yerel" düzlemlerde gerçekleşmesi, gerek burada sonuçlarını aktaracağımız araştırmanın konusu nedeniyle, daha çok "yerel" düzlemlerdeki ilişkileri inceleyen analiz ve araştırma sonuçlarını aktarmakla yetineceğiz.

ERDER Sema, Kentsel Gerilim, 2. baskı,
Um: aq, 1995, s. 25-28

1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

Dr. Şakirü ASLAN

Sosyolog, Dr. MSSGÜ Öğretim Görevlisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Konservatuarı

Giriş: Kenttsel Hareketler ve Gecekondu Hareketleri

Türkiye'de konut ekseni kentsel hareketler sözkonusu olduğunda akla gelen ilk örnekler, 1970'li yıllarda büyük ölçüde sosyalist grupların örgütlediği gecekondu hareketleridir. Bu hareketlerin sonucunda İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerin çeperlerinde, mekana el konularak bir dizi gecekondu mahallesi inşa edilmiştir. Aslında bütün gecekondu mahallelerinin kent mekânında yer alma süreçleri özgün deneyimler sunmaktadır. Ancak politik niteliği baskın olan bu tür kentsel hareketler diğer örneklerin çok daha ötesinde inşa etikleri dayanışma ağları ve kentsel mekanda yer alma biçimleriyle sosyal bilimlerde saha çalışmasının önemli bir konusu haline gelmişlerdir.

Politik kimliği baskın gecekondu hareketleri, yaygın kanının aksine, gecekondu mahallelerindeki eşitsizliklere karşı mücadele etmekten çok, sisteme rağmen yeni yerleşim birimleri inşa etmeyi amaçlayan ve bir ölçüde bunu sağlayabilen örneklerdir. Birinci türden toplumsal hareketler şu ya da bu düzeyde her zaman vardı, ancak kentsel mekânı yeniden inşa etme amaçlı politik nitelikli gecekondu hareketleri daha çok 1970'li yıllarda gerçekleşmiş ve döneme damgasını vurmuştur. Başka bir deyişle sosyalist hareket ilk kez bu dönemde gecekondu mahallelerindeki sefalet ve eşitsizlik koşullarına karşı mücadelenin ötesine geçmiş; "gecekondu mekânları yaratmak" gibi yeni bir politik tercihle ortaya çıkmıştır.

Bu durumu Türkiye örneğinde politik nitelikli gecekondu hareketlerini dışarıda bırakan kentsel toplumsal hareketlere ilişkin anlatımın, en iyimser ifadeyle eksik bir anlatı olarak kalacağına işaret etmektedir. Gerçekte gecekondu hareketleri, 1970'li yılların ikinci yarısında kentsel hareketlerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Bu makalede 1970'li yıllarda gerçekleşen "mekan üzerine mücadele"nin üç önemli örneği ele alınacaktır. İstanbul'da üç ayrı ilçe sınırlarında, Üsküdar, Eyyüp ve Kartal'da inşa edilen ve farklı sosyalist grupların etkili olduğu üç gecekondu mahallesinin hem o gün için hem de günümüz açısından anlamları tartışılacaktır.

Gecekondu Olgusunun Sınıfsal, Siyasal ve Toplumsal Nitelikleri

Türkiye'de gecekondu olgusu iki temel sorunla ilişkili olarak dikkat çekmiştir. İlki bir kentleşme dinamiği olması; ikincisi de fiziksel/toplumsal ayrışma halinden kaynaklanan kentsel toplumsal hareketlerin alanı olmasıdır. Dolayısıyla gecekonduyu kentın sınıfsal/toplumsal yapısı ve ilişkileri içinde anlamak; bu bağlamda siyasal aktörlerin ve hakim politikanın gecekonduyla ilişkisini belirlemek bilimsel bir çalışmanın temel koşuludur. Bu bağlamda Türkiye'deki gecekondulaşma deneyimine baktığımızda politik nitelikli gecekondu hareketlerini hazırlayan tarihsel/toplumsal atkaları da anlayabiliriz.

1930'lu yıllarda başlayan gecekondulaşma biçimlerinin, iç ve çevresel dinamiklere bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini görüyoruz. "Gecekondu" tek bir yapı örneğini anlatmadığı gibi, oluşum ve gelişim süreci de farklılaşmış; başlangıçta iktidarın kontrolünderken giderek kontrolsüzlüğüne doğru evrilen bir seyir izlemiştir. Bu nedenle gecekondulaşmanın kendine özgü bir çok niteliğini sayabiliriz. Örneğin gecekondulaşma gerçekte sözcükteki anlamıyla "gece konduurma" biçiminde gerçekleşmemiş, aksine her gecekondu yapımı makul bir zaman diliminde tamamlanmıştır. 1940'lı yıllardan bu yana gecekonduların genellikle gündüz çalışarak ve hatta iki kadı olacak şekilde inşa edilmeğe başlanmıştır. (Sönmez, 1996:95) Bu durum kentsel alanda gecekondu inşa etme koşullarının büyük ölçüde konut ve arsa satıcıları lehine işlediğini gösterir. Bu da gecekonducularla yerel yöneticiler arasında rant paylaşımını içeren enformel ilişki ağlarıyla mümkün olmuştur. Nitekim, DPT'nin bir araştırması, doğrudan hazine arazisi üzerine, gecekondu yapanların %56'sının bu arazileri başkalarından gayrimenkul satış vaadi gibi kanuna aykırı işlemlerle ve %19'unun da komisyonculardan aldığını göstermektedir. Bu durum bazı kişi/kişilerin; hazine, belediye, özel idare, vakıf, orman gibi kurum ve kuruluşlara ait arazileri satarak haksız yarar sağladığını ortaya koymaktadır. (Sönmez, 1994:33)

Gecekondu yapıcıları arsa temin etmede, enformel ve formelin ittifakıyla kurulan sınırlar içinde hareket etmiş; üzerine konut yapacakları arazileri "gecekondu pazarı"nda (Görçülu, 1998:24) çeşitli kişilerden para karşılığı satın almışlardır. 1962 yılında yapılmış bir araştırmada Zeytinburnu'nda gecekondu sahiplerinin %23,9'u gecekondularını satın aldıklarını ifade etmişlerdir. (Hart, 1969:157) Özellikle 1970-80 yılları arasında yoksul insanlara arsa temin eden, yapı gereçlerini bulan ve gecekonduyu yaparak satışa sunan "gecekondu firmaları" türemiştir. (Keleş, 1983:211) Başka bir deyişle "kentsel arsaların talanı" ya da "yağma" (Kongar, 1998;) olarak nitelenebilecek bir durum olsa da bunun aktörleri öncelikle konut yapıcıları değil; kamu arazilerini konut yapıcılarına parayla satan aktörlerdir.

Bu durumun bir anlamda tabii sonucu olarak öncelikle parası olanlar bu ticaretin aktörü olarak ortaya çıkmışlardır. Başka bir deyişle gecekondu maliyetlerinde görülen önemli artışlar birçok dar gelirli yoksul aileye gecekondu yapma yolunu bir ölçüde filen kapatmıştır. (Keleş, Ruşen ve Artun Ünsal, 1982:50) Bu koşullarda kente gelen bir göçmen ailenin, bir gecekondu sahibi olabilmesi ortalama 6-7 yıl kiracı olarak yaşamasından sonra mümkün olabilmektedir. (Sönmez, 1996:95-96) Bu nedenle gecekondu yapıcı ve kullanıcısının giderek ayrışmaya başlaması sanıldığıının aksine 1980'lerden sonra değil çok daha önceden gerçekleşmiştir. Nitekim İmar ve İskan

Bakanlığı'nın 1976 yılı verilerine göre Ankara'daki gecekonduların %30'unda, İstanbul'daki gecekonduların da %52'sinde kiracılar yaşamaktadırlar. (Keleş, 1983; 211) 1962 yılında İstanbul Zeytinburnu'nda yapılan bir araştırmada ev sahibi ve kiracıların oranı birbirine yakın görünmektedir. (Hart, 1969; 127)

Bu özellikler bir arada düşünüldüğünde gecekondu bölgelerinin alt gelir gruplarının mekanları ve kentsel yoksulluğun yoğun şekilde yaşandığı yerler olduğu görülmüştür. (Türkdoğan, 1977; 45-65) 1976'da yapılan bir araştırmann sonuçlarına göre gecekondualarda yaşayanların %39.5'inin işçi, %29.5'inin memur ya da müstahdem, %17'sinin küçük esnaf ve diğerlerinin de işsiz ya da belirsiz olduğunu ortaya koymuştur. (Keleş, 1983; 199-200) Bu mahalleler Kentin eski/merkezi mahalleleriyle kıyaslandıklarında çoğunlukla elektrik ve suyu olmayan, ulaşım olanakları kısıtlı, eğitim ve sağlık kurumlarının olmadığı ya da yeterince olmadığı yerleşmelerdir. Bu özellikleriyle kentsel gerilimin ve ülkenin politik gündeminin nesnesi olarak dikkat çekmişlerdir.

Gecekondulaşmanın özelliklerinden birisi de gecekondu yapılarının sadece kırsal alandan kentlere yeni gelen göçmenlerden oluşmuş olmasıdır. Elbette bu kesimler de gecekondulaşma sürecinin aktörleri arasında yer almışlardır. İstanbul'da Hisarüstü, Baltalımanı, Celalatin Paşa gecekondu mahallelerinde yapılan bir araştırmann sonuçlarından görüleceği gibi, gecekondu mahallelerinin dinamizmi esas olarak kırsal alandan ya da İstanbul dışındaki kentlerden gelen göçmenlerdir. (Karpaz, 2003; 140) Ancak bunların yanısıra Kentin farklı mekanlarında yaşamaya devam eden eski göçmenler de kentsel mekanda gecekondu yapmaya yönelmişlerdir. Başka bir deyişle konut yapıcılarını niteleyen özellik köylü olmaları değil, köy kökenli Kentli nüfus olmalarıdır.

Öte yandan sözkonusu ilişkiler içinde inşa edilen gecekondu mahallelerine ciddi anlamda fiili müdahalede bulunulmamış; bir anlamda görünmezden gelme tutumunu benimsemiştir. Örneğin 1930'lu yıllarda Ankara'da "amele mahallesinde" görülen işçi barakaları, İmar Müdürlüğü'nün yıkım kararı, Belediye ve vilayetin isteksiz davranışları nedeniyle uygulanmamış; dönemin İçişleri Bakanı yoksul insanların konut problemini, kendi imkanlarıyla çözmüş olmasını olumlu bir durum olarak tarif etmiştir. Zamanla, gecekonduculara yeni yerler gösterilerek, buradan çıkarılabilecekleri, böylece Kentin güzelliği/estetiğini bozan bu unsurların temizlenebileceği varsayılmıştır. (Senyapılı, 2004; 96-97) Gerçi kimi zaman yıkım denemeleri olmakta hatta birkaç kez yıkılan gecekondu örneklerine de rastlanmıştır ancak yıkımların yerine yenilerinin yapımı engelleymemiş ve bu anlamda kentsel mekanda giderek daha kalıcı bir yer almışlardır.

İstanbul Örneğinde Gecekondu Olgusu

1970'li yıllara geldiğimizde ülkedeki "gecekondulaşma"dan en büyük payı İstanbul almaya başlamıştır. Esasen, kente göç hemen tüm dönemlerde devam etmiş ve bu durum "İstanbul'un taşı toprağı alını" söyleminde ifadesini bulmuştur. (İBB, 2003; 10) Ancak 1940'lı yıllarda ithal İkameci sanayileşme ile Mexico City ve diğer Latin Amerika kentlerindeki gecekondulaşma dalgasında olduğu gibi (Davis, 2006; 75) İstanbul'daki gecekondulaşma da bir ölçüde sanayileşmenin ürünü olarak gerçekleşmiştir. 1947'de Belediye İmar Müdürlüğü'nün yayınladığı talimatname ile örgütlü sanayinin Eüüp-Silahtaraga, Eyüp-Yenkapı, Yedikule-Bakırköy arasına, orta çaplı sanayinin de

1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

Haliç'in iki yakasına yerleşmesi öngörülmüştür. Bunun etkisiyle 1940'lı yıllardan başlayarak gecekondulaşma Çağlayan (Hürriyet Tepesi) ve Gültepe'den Kağıthane vadisine doğru yayılmaya ve daha 1949 yılında İstanbul'da 5.000 gecekondunun yapılmasına yol açmıştır. (Sönmez 1996; 89) Eyüp ve çevresinde sanayinin yer seçmesi, bölgede yerleşme sürecini tetiklemiş; 1950'li yıllardan itibaren gelen eski ve yeni göçmenler Haliç ve Surlaşında sanayi kuruluşları çevresine yerleşmişlerdir. Adı geçen bölgede gecekondulaşma büyük ölçüde bu dönemin ürünüdür. Bunu gösterecek tipik örneklerden biri Eyüp ilçesindeki konutların %61'inin 1950-1980 arasında yapılmış olmasıdır, (Yenen Zekiye Akın Oya, Yakar Hülya, 2000;124) diğeri de İstanbul'un ilk gecekondulu mahallesi Zeytinburnu'nda 1962 yılında yapılan bir araştırmaya sonucuna göre ikamet eden aile reislerinin %44'ünün fabrika işçisi olmasıdır. (Hart, 1969;100)

İstanbul, Anadolu'nun yakasında da durum aynıdır. Kartal/Maltepe çevresinde sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin büyük bir bölümü, İstanbul-Ankara karayolunun kuzeyinde yer alan, özellikle Gülsuyu ve çevresi gecekondulu mahallelerine yerleşmişlerdir. Daha 1960'ların sonlarında Gülsuyu Mahallesi'nde 1.500 gecekondulu mahalle vardı. Eski İstanbul-Ankara karayolu çevresinde ve Kartal ile Pendik arasında yüzlerce gecekondulu yer almış; özellikle Taşlıbayır ve Sapanbağları mevkilerinde gecekondular yaygınlaşmıştır. (Tümmertekin, 1997;70-80) Gecekonduların, fabrikalara yakın yerlerde ortaya çıkması, sadece konut sahiplerinin değil, maliyetleri minimuma düşürmek isteyen işverenler tarafından da adeta teşvik edilmiştir. (Şenyapılı,2006;195)

Bu durum mahallelerin sadece hızla büyümesine değil, aynı zamanda hızla yasallaşmasına da yol açmıştır. Örneğin 1946 yılına gelene dek, boş arazi olan Zeytinburnu bölgesi 1946 yılından başlayarak gecekondularla dolmaya başlamış; 1953 yılında bucağın statüsüyle Fatih ilçesine bağlanmıştı. (Akçay,1974;15) 1955 nüfus sayımında nüfusu 17.585'e 1960 yılı sayımlarında beş misli artarak 88.343'e ulaşmıştır. Bu şekilde hızlı büyüme yönetimin yenilenmesini de gerekli kılmış ve bucağın, 01.09.1957 tarihinde İstanbul'un 14. ilçesi olarak ilan edilmiştir. (Akçay, 1974; 38) Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından koruma altına alınmasına karşın 1950'li yıllarda başlayan gecekondulaşmanın 1960'lı yıllarda geri dönülmez bir noktaya ulaştığı Şişli ilçesindeki Okmeydanı semti de bu şekilde kent sistemine dahil olmuştur. (Saner,2000;110) İstanbul'un en büyük ilçelerinden biri olan Gaziosmanpaşa'nın hikayesi de böyledir. Rami kırsasına yakın bir otlakta 1940'lı yılların sonunda başlayan gecekondulu yapıları, devletin Bulgar göçmenlerine ev yapurtmasıyla birlikte hızlanmış; Eyüp, Topçular, Maltepe gibi alanları da kapsayarak kamu görevlilerinin gözleri önünde gerçekleşen hızlı gecekondulaşmanın sonunda 1958'de Göztepe adıyla bucağın, 1963 yılında da Gaziosmanpaşa adıyla ilçe statüsünü almıştır. (Sönmez,1996;91)

İkentsel Mekana Aşağıdan Müdahale Örneği Olarak Gecekondulu Hareketleri

Gecekondulu mahalleleri özellikle 1970'li yıllarda iyice belirginleşen bu nitelikleri nedeniyle, Türkiye'deki sosyalist grupların da ilgi alanına girmeye başlamışlardır. Bu ilgi iki bağlamda kurulmuştur. Birincisi, gecekondulu mahallelerinin de tıpkı fabrikalar gibi birer örgütlenme birimleri olarak kabul edilmesidir. Yoksulluk ve sefalet mekanları olarak gecekondulu mahalleleri

bu dönemde yoğun olarak sosyalist grupların dergi ve gazetelerinde işlenmeye başlamıştır. Bu mahallelerde sosyalist grupların taraftarlarına kurulan “dayanışma dernekleri”, gecekondulu gençliği başta olmak üzere hemen her kesimi kamu hizmetlerinden daha fazla pay almak gibi gündelik sorunlardan başlayarak siyasal söyleme kadar geniş bir çerçevede örgütlenmeye çalışmışlardır. Örgütlenme süreci aynı zamanda kitlesel eylemlere de eşlik etmiş; hem bir dizi gecekondulu mahallesinde hem de belli başlı kent merkezlerinde gecekondulu mahallelerinden gelen kitleler politik gösteriler gerçekleştirmişlerdir.¹

Sosyalist grupların kent mekanıyla ve gecekonduyla temasının ikinci biçimi ise bu alanlarda örgütlenme hedefinin ötesine geçen bir nitelik göstermiştir. Artık emekçilerin konut sorununu çözmek amacıyla doğrudan gecekondulu mahallelerinin inşası hedeflenmiştir. Kapitalizmi koşullarında konut sorununun çözümünü sistemden beklemek safdillik olarak nitelendiği için, bu sorunun, halkın ve sosyalistlerin kendi yöntemleriyle çözümlenmesi gerektiği savunulmuştur. Bu noktada kullanılacak ilk yöntem de gecekondulu inşasıdır. Bu dönemde yayınlanan sosyalist gazetelerde sık işlenen sloganlardan birisi “Gecekondulu Hakkımız Söke Söke Alınz” şeklindedir. İlkıyla karşılaştırıldığında bu durum mekan üzerinde mücadelede, mekan üzerine mücadeleyle geçiş olarak nitelenebilir. Artık mahallelerdeki eşitsizliklerin giderilmesi mücadelesinin yerine eşitsizlik halinin minimum düzeye indirildiği gecekondulu mahalleleri inşa etmek hedeflenmiştir. Bu süreci anlatacak önemli kavram “mekana müdahale”dir. Sosyalist hareket mekana müdahale eden aktif bir dinamik olarak kent sahnesine çıkmıştır. Sürecin tanıklarının da vurguladığı gibi sosyalistler imara açılmış ya da açılmamış mafyanın elindeki arazileri mafyanın elinden bir biçimde almış ve parselasyonu yaparak halka dağıtmışlardır. Umraniye/Çakmak, Türk-İş Konutları civarı, Emirgan/Reşit Paşa civarları ve Kağıthane/Nurtepe böyle örneklerdir. Temel kazılmasına, briket, kum ve çimento taşınmasına yüzlerce öğrenci yardım etmiştir. Hatta ucuzundan satın alınmış diye bu türden zerzavatın satıldığı dükkanlar bile açılmıştır.” (Genç; 2006:108-109)

Konut Eksenli KentSEL Hareketin Üç Örneği

Burada ele alacağımız kent mekanına aşağıdan müdahale deneyimleri İstanbul’da üç mahalleden oluşmaktadır. Bunlar; kurulduğu dönemde Üsküdar İlçe sınırlarında bulunan Mustafa Kemal Mahallesi, (Aslan,2004) Eyüp İlçesi’ne bağlı Güzellepe Mahallesi (Aslan,2006) ve Maltepe İlçesine bağlı Gülsuyu Mahallesi’dir. (Bozkulak,2004) Bu mahalleler, 1970’li yılların ikinci yarısında mekani kamusal arazi olarak yine kamusal amaçlarla kullanmayı meşru sayan, bu meşruyetin önünde engel olduğu ölçüde sistemle çatışmayı bir görev olarak algılayan bir anlayışın ve kol-

¹ 1970’li yılların ikinci yarısında Türkiye’de yayınlanan sosyalist gazetelerden Halkın Yolu, Devrimci Yol, Halkın Kurtuluşu, Partizan, Halkın Birliği ve Halkın Sesi dergilerinin hemen her sayısında gecekondulu mahallelerden haberlerin yer aldığı gözlenmektedir. Bu yazılarda gecekondulu mahallelerdeki durum, kentsel eşitsizlik yönünden eleştirilmekte ve eşitsizliklere karşı yürütülen mücadele deneyimlerine yer verilmektedir. Bu bağlamda kamusal hizmetlerin getirilmesi en önemli talep olarak dikkat çekmektedir.

1970LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

lektif pratüğün ürünü olarak kuruldukları dönemin "kurtarılmış bölgeleri"² olarak bilinmekteydi. Aşağıdan gelen toplumsal dalga, merkezi örgütülükler aracılığıyla inşa ettiği bu mekanları 1 Mayıs Mahallesi, 16 Haziran Mahallesi gibi kendi özgün politik kimlikleriyle isimlendirmiştir. Bu isimler, buralarda ikamet edenlerin kollektif iradeleriyle belirlenmiştir. Kendi bağımızz bütçeleri, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş komiteleri vardır ve bu komitelerde görev yapanlar kimi zaman açık kimi zaman da gizli seçimle belirlenmiştir. Hakimiyet kurdukları alanın hazine (kamu) arazisi olmasına dikkat edildiği gibi ve araziyi parselleyip dağıtmada keyfiyetten uzak ölçütler belirlenmiştir: işçi olmak, kiracı olmak, kente bir ev, araba ve arsaya sahip olmamak gibi. Kentsel mekana aşağıdan müdahale ile dahil edilmiş bu fiziki ve toplumsal dokuda hemen tüm sorunlar varolan örgütlü yapı içinde çözülmüştür.

Yerel ve merkezi hükümetlerle ilişkiler kurarak kentin yeni mekanlarına kamusal hizmetler getirebilmek için yine bu işi yapabilecek kişilerden komiteler oluşturmuşlardır. Nitekim bu komitelerin girişimleriyle 1970'li yılların sonlarına doğru ilk kamu kurumları olarak okullar, sağlık ocakları ve karakollar kurulmuştur. Gerci bu mahalleler henüz yasal kimlik kazanmadıkları halde devletin okulu, sağlık ocağı ve karakolu buralarda kurulmuştur. Resmi ve resmi olmayan birer yerleşim olarak kuruluşlarını izleyen birkaç ay içinde kent mekanında yerlerini almışlardır.

Gecmişte kentin bu mekanlar, hakim politikanın dilinde korku mekanları olarak tarif edilmiştir. Oraya gidenlerden bir daha haber alınmadığı, polis veya jandarmanın katiyen bu mahallelere giremediği sıklıkla günlük basında yer almıştır. Oysa bu tür haberlerin basında yer aldığı dönemlerde, ilgili komiteler kamusal hizmetlerin getirilebilmesi amacıyla kamu kurumlarının kapısını aşındırılmıştır. Kamusal hizmetlerin gelmesini kolaylaştıracak bir dizi önlem çok daha önce alınmıştır.

1977-1979 yılları arasında kurulan bu mahallelerde farklı sosyalist gruplar işbirliği yapmışlardır. Komitelerin seçimini, kamusal mekanların inşası ve kullanımını konularında süreçte yer alan tüm sosyalist gruplar kendi aralarında çatışmadan temas edebilmişlerdir. Sistemin bu mahalleleri yıkma girişimleri de yine buralardaki sosyalist grupların ortak direnişiyile karşılaşmıştır. Toplumsal hareketlerin birliktelikte inşası bakımından da bu deneyimler özgün dersler sunmuştur.

Kısacası bu mekanların kentsel sistem ve toplumsal yapı içinde özgün bir yer tuttukları açıktır. Bu özgün durumu anlamak için iki kilit kavram mekan ve politika kavramlarına başvurmak gerekli görünmektedir. Kent mekanı, hem çatışmanın alanı hem de üzerine çatışmaların yapıldığı bir alandır. Başka bir deyişle, politikanın mekanında, mekanın politikası yapılmaktadır. İstanbul'un politik mekanları iki anlamda bu sürecin ürünleridir:

² "Kurtarılmış Bölge" Türkiye'deki kentleşme sürecinin ilginç kavramlarından biridir. Bir mekanı ya da yerleşim birimini sistemin dışında inşa ve kontrol etmek anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda kentin çeşitli bölgelerinde sosyalist grupların doğrudan müdahale ettiği ve yasal sistemin dışında tümüyle kendi kontrolünü kurduğu mahalleler, hakim resmi siyaset ve basın tarafından "kurtarılmış bölge" olarak tanımlanmıştır. Bu bölgelerin böyle tanımlanması, aynı zamanda resmi kurumlara, bu tür mahallelere müdahale edilmesini talep etmek anlamına gelmekteydi. Sistem zaat göstermemeli ve en kısa sürede polisi ve jandarmasıyla bu mahallelere girmeliydi. "Kurtarılmış Bölge" devletin serri bir şekilde müdahale ettiği mahallelerde, müdahaleyi meşurlaştırın bir işlev görmektedir. Nitekim özellikle 10 kişinin tümüyle sonuçlanan 2 Eylül 1977 1 Mayıs Mahallesi yıkımından sonraki günlük gazetelerde "Kurtarılmış Bölge haberlerinin yaygın şekilde yer aldığı gözlenmektedir. (Brz. Tercüman Gazetesi, 3 Eylül 1977)

Sonuç ve Değerlendirmeler

1970'li yıllarda kentsel hareketlere damgasını vuran gecekondular hareketlerinin bütün boyutlarıyla ortaya konması her şeyden önce kentin tarihinin doğru bir biçimde anlamayı mümkün kıldığı için önemlidir. Başka bir deyişle kent ve kentleşmeyi, politik nitelikli kentsel hareketlerin dışında kaldığı bir süreç olarak anlatan yaklaşımların yetersizliğini göstermesi açısından da önemlidir. Diğer yandan bu hareketlerin gelişme biçimleri, dinamikleri ve sonuçları bugün için birkaç farklı yönden değerlendirmeye konu edilebilir.

Birincisi, sözü edilen kentsel hareketler, adı geçen mahallelerde bugün tank olduğumuz politik nitelikli hareketler için kültürel bir kaynak olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle bugün kentteki toplumsal hareketler ile geçmişteki deneyimler arasında kısmi süreklilikler söz konusudur. Bunu en fazla ülkeyi ve kenti ilgilendiren politik meselelerde gözlemlemek mümkündür. Politik duyarlılığın hissedildiği hemen tüm sorunlarda bu mahallelerde kısa sürede ve eş zamanlı bir karşı hareket cereyan etmektedir. Ayrıca bu mahallelerde geçmişteki dayanışmacı ve mücadeleci düşünme hali bugün festival ortamlarında yeniden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu mahallelerin her birinde birkaç yıldır yapılan geleneksel festivaller bu duruma işaret etmektedir.

Bu mahalleler güncel bir sorun olan kentsel dönüşüm projelerine karşı bir dinamik olarak kendini hissettirmektedir. Bu noktada artık söz konusu olan 30 yılı aşkın tarihi olan ve büyük bir bölümlü çok katlı yapılara dönüşmüş konutların mülkiyet hakkını yasal güvenceye bağlama ya da kazanılmış yasal güvenceyi koruma yönündeki talepler öne çıkmaktadır. Dolayısıyla hareketin dinamikleri yönünden geçmişle bir süreklilik olduğundan söz edebiliriz. Fakat aynı zamanda bir değişim ve kopukluk da söz konusudur. Zira bu mahallelerde ikamet etmekte olan asıl kitle kiracılardan oluşmaktadır ve bu kesim için kentsel dönüşüm projelerinin tehdit edici boyutu henüz yeterince hissedilmiyor görünmektedir.

Bu mahallelerde bugün gerçekleşen politik nitelikli hareketlerin kitle desteği zayıf ve meşru bir dil üretmede yetersiz olduğu gözlenmektedir. Eskiden kent merkezlerindeki toplumsal/siyasal hareketler için destekleyici bir güç iken bugün bu özelliğinden uzak bir görüntü sergilemekte; zaman zaman radikal şiddet hareketlerinin gerçekleştiği mekanlara dönüşmektedirler. Ancak yine de eski/yeni bütün gecekondular mahalleleri içinde sesini duyurabilen, politik tepki gösterebilen mahalleler olduğunu özenle vurgulamamız gerekli.

Özetle bu mahalleler, kentsel eşitsizlikle ilişkisi yönünden, kentteki eski ve yeni diğer gecekondular mahalleleriyle aynı özelliklere sahiptir ancak tam da tarihsel geçmişle süreklilikler gösteren politik kimlikleri yönünden “göz batmaya” devam etmektedirler.

Kaynakça

- Akçay, Faik; (1974) Zeytinburnu: Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondular Kenti, Çelikkilit Matbaası, İstanbul
Aslan, Şükri; (2004) 1 Mayıs Mahallesi 1980'den Önce Toplumsal Mücadeleler ve Kent, İletişim Yayınları
Aslan, Şükri; (2006) “Yıkılmayı Bekleyen Gecekondular: Eryiğ İlçesi Güzelpepe Mahallesi'nde Bir Konut Bölgesi, Planlama Dergisi, Sayı: 2006/2, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını

**1970LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE
VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ**

- Bozkulak, Serpil; (2004) "Ekonomik ve Kültürel Açardan Türkiye'de Gecekondulaşmadan Varoşlara Geçiş Süreci" (Yüksek Lisans Tezi) MÜ, SBE,
- Davis, Mike; (2007) Gecekondu Gezegeni, Metis Yayınları, İstanbul
- Genç, Adnan; (2006) Solcunun Biri Bir Gün, Çiviyazıları yayınevi, İstanbul
- Görğülü, Zekai; (1998) "Gecekonduunun Yasal ve Niteliksel dönüşümü Ya da Hisseli Bölüntülü alanlar", Göç Kent ve Gecekondu, Derleyen Yurdanur Dilgeroğlu-Yüksel, Zeynep Kerem, Birsen Yayınevi, İstanbul
- Hart, Charles; (1969) Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, Kutulmuş Matbaası, İstanbul
- İBB (2003) Bir Dünya Kenti, Uygur Kente Çağdaş Çözümler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Mesken ve Gecekondu İşleri Müdürlüğü Yayını,
- Karpat, Kemal H.; (2003) Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Keleş, Ruşen; (1983) 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınları, Ankara
- Keleş, Ruşen; Artun Ünsal; (1982) Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982
- Kongar, Emre; (1998) 21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Saner, Ali İhsan; (2000) Devletin Rantı Deniz, İletişim Yayınları, İstanbul
- Sönmez, Mustafa; (1994) Grafiklerle 1990'larda İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- Sönmez, Mustafa; (1996) İstanbul'un İki Yüzyü, 1980'den 2000'e Değişim, Arkadaş Yay, Ankara
- Şenyapılı, Tansı; (2004) Barakadan Gecekonduya Ankara, İletişim Yayınları, İstanbul
- Şenyapılı, Tansı; (2006) Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü, 1923-1960, İletişim Yayınları 2006
- Tümerelkin, Erol; (1997) İstanbul İnsan Mekan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Türkdoğan, Orhan; (1977) Yoksuluk Kültürü, Dede Korkut Yayınları, İstanbul
- Yenen, Zekiye, Oya Akın, Hülya Yakar; (2000) Eyüp: Dönüşüm Sürecinde Sosyal Ekonomik ve Meksansal Yapı, Eyüp Belediyesi Yayını